

7.2 Характеристики та аналітичні реалії учасників професійної діяльності різних видів її здійснення на ринках капіталу

Становлення фондового ринку є особливим етапом у розвитку кожної країни і є важливою частиною фінансово-економічної системи країни. Вигідною системою, за допомогою якої юридичні та фізичні особи можуть вільно розміщувати кошти з метою отримання доходу, тобто перетворювати свої заощадження на капітал є такий сегмент фінансового ринку, як фондовий ринок. Саме фондовий ринок задовольняє фінансові потреби суб'єктів господарювання щодо розширення їх господарської діяльності. Крім того, фондовий ринок об'єктивно створює механізм ефективного використання фінансових ресурсів, адже розміщення інструментів фондового ринку базується на вільному виборі об'єктів інвестування з певним рівнем майнової захищеності. Згідно закону України "Про ринки капіталу та організовані товарні ринки" фондовий ринок прирівнюється до ринку цінних паперів та визначається, як сукупність учасників фондового ринку та правовідносин між ними щодо емісії (видачі), обігу, виконання зобов'язань, викупу та обліку цінних паперів (у тому числі деривативних цінних паперів) [263].

Дотримання зазначених принципів є обов'язковим у функціонування як фондового ринку загалом, так і окремих його учасників. Зауважимо, що учасниками фондового ринку є: емітенти (у тому числі іноземні) або особи, які випустили неемісійні цінні папери; особи, які надають забезпечення; інвестори у фінансові інструменти, які набули права власності на цінні папери; адміністратори; професійні учасники ринків капіталу (фондового ринку, ринку похідних фінансових інструментів та грошового ринку); особи, які провадять діяльність на ринках капіталу та організованих товарних ринках; об'єднання професійних учасників фондового ринку.

Отже, серед учасників фондового ринку чільне місце займають учасники, які провадять професійну діяльність на цьому ринку (професійні учасники

ринків капіталу (фондового ринку, ринку похідних фінансових інструментів та грошового ринку) та об'єднання професійних учасників фондового ринку. Професійним учасником фондового ринку є юридична особа, яка провадить професійну діяльність на фондовому ринку в організаційно-правовій формі акціонерного товариства, товариства з обмеженою відповідальністю або товариства з додатковою відповідальністю, вид якої визначено законом. Крім того, статус професійного учасника ринку цінних паперів має центральний депозитарій цінних паперів. Професійних учасників фондового ринку розподіляють за певними типами: професійні учасники фондового ринку - підприємства, що становлять суспільний інтерес, відповідно до Закону України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні"; професійні учасники фондового ринку - системно важливі професійні учасники, діяльність яких впливає на стабільність функціонування ринків капіталу, в т.ч. фондового ринку; інші професійні учасники.

Отже, до системно важливих професійних учасників фондового ринку відносяться такі учасники:

1) материнські установи:

- професійні учасники ринків капіталу, дочірньою компанією яких є професійний учасник ринків капіталу, кредитна установа, фінансова компанія або підприємство, що надає додаткові послуги, та які не є дочірньою компанією іншого професійного учасника ринків капіталу, кредитної установи, фінансового холдингу компанії (фінансова компанія, більшість або всі дочірні компанії якої складають професійні учасники ринків капіталу та організованих товарних ринків, кредитні установи або фінансові компанії та яка не є змішаним фінансовим холдингом) або змішаного фінансового холдингу;

- професійний учасник ринків капіталу, який прямо або опосередковано володіє часткою у розмірі, що перевищує 20% капіталу (прав голосу) професійного учасника ринків капіталу, кредитної установи, фінансової компанії або підприємства, що надає додаткові послуги, та який не є дочірньою компанією

іншого професійного учасника ринків капіталу , кредитної установи, фінансового холдингу компанії або змішаного фінансового холдингу;

2) материнські фінансові холдинги, фінансові холдинги, які не є дочірньою компанією професійного учасника фондового ринку, кредитної установи, фінансового холдингу компанії або змішаного фінансового холдингу;

3) змішані материнські фінансові холдинги - це материнські компанії (крім кредитних установ, професійних учасників ринків капіталу та організованих товарних ринків, страховиків (перестраховиків), страхових (перестрахових) брокерів), яка разом з дочірніми компаніями, щонайменше однією з яких є кредитна установа, професійний учасник ринків капіталу та організованих товарних ринків або страховик (перестраховик), страховий (перестраховий) брокер, утворює фінансовий конгломерат);

4) професійні учасники ринків капіталу, неплатоспроможність або збої в діяльності яких можуть становити системний ризик для функціонування ринків капіталу [263].

Професійні учасники фондового ринку мають такі обов'язки: дотримуватися пруденційних нормативів та інших показників і вимог (перелік, розмір та методика розрахунку яких встановлюються НКЦПФР), що обмежують ризик операцій, пов'язаних з безпосереднім провадженням професійної діяльності на підставі ліцензії (пруденційні нормативи та інші показники і вимоги встановлюються для кожного виду професійної діяльності на фондовому ринку); подавати до НКЦПФР результати розрахунку показників, що підтверджують відповідність виду професійної діяльності встановленим пруденційним нормативам, у відповідні строки та у визначеному порядку. Крім того, посадові особи професійних учасників фондового ринку повинні мати бездоганну ділову репутацію, професійну компетентність, відповідні знання, навички та досвід, а також відповідати іншим вимогам, встановленим НКЦПФР.

Об'єднання професійних учасників фондового ринку можуть включати учасників, які провадять різні види професійної діяльності на фондовому ринку.

Умовами для прийняття рішення про реєстрацію об'єднання професійних учасників фондового ринку є відповідність об'єднання таким вимогам:

- до складу професійного об'єднання учасників фондового ринку має входити не менше 35% учасників цього ринку за кожним видом професійної діяльності;
- розробка та оприлюднення правил і стандартів професійної діяльності на фондовому ринку, які є обов'язковими для всіх членів об'єднання;
- об'єднання має бути неприбутковою організацією відповідно до Податкового кодексу;
- володіння активами у розмірі не менше 600 тис. грн для забезпечення статутної діяльності об'єднання [264].

Об'єднання професійних учасників фондового ринку можуть набувати статусу саморегулювних організацій за окремими видами професійної діяльності на ринку цінних паперів (СРО), що створюються відповідно до законодавства України з метою захисту інтересів своїх членів. При чому, одне об'єднання учасників ринку цінних паперів може набути статус СРО за кількома видами професійної діяльності на фондовому ринку. Завданнями СРО фондового ринку є забезпечення ефективної діяльності професійних учасників ринку, які є її членами, розробка та затвердження правил і стандартів професійної поведінки та здійснення відповідних видів професійної діяльності. Отже, на ринках капіталу, в т.ч. й на фондовому ринку здійснюються такі види професійної діяльності: діяльність з торгівлі фінансовими інструментами; діяльність з організації торгівлі фінансовими інструментами; клірингова діяльність; депозитарна діяльність; діяльність з управління активами інституційних інвесторів; діяльність з адміністрування недержавних пенсійних фондів [265].

Діяльність з торгівлі цінними паперами деталізується у таких її підвидах:

- субброкерська діяльність, діяльність інвестиційної компанії, яка приймає від клієнтів доручення на укладення деривативних контрактів та здійснює операції з фінансовими інструментами за рахунок клієнта і надає

відповідні доручення для виконання іншим інвестиційним компаніям, які здійснюють брокерську діяльність;

- брокерська діяльність, це діяльність інвестиційної компанії з укладання деривативних контрактів та здійснення операцій з фінансовими інструментами від імені та за рахунок клієнтів або ж від свого імені, однак за рахунок клієнтів;

- дилерська діяльність, діяльність інвестиційної компанії з укладання деривативних договорів та здійснення операцій з фінансовими інструментами від свого імені та за свій рахунок;

- діяльність з управління портфелем фінансових інструментів, діяльність інвестиційної компанії з управління портфелями фінансових інструментів, що складаються з одного або декількох фінансових інструментів, в інтересах клієнтів;

- інвестиційне консультування, діяльність інвестиційної компанії з надання індивідуальних рекомендацій клієнтам на вимогу клієнтів або за ініціативою самої інвестиційної компанії щодо розрахунків за деривативними контрактами, договорами про заміну сторін за деривативними контрактами, а також щодо операцій з фінансовими інструментами та валютними курсами;

- андеррайтинг та/або діяльність з розміщення з наданням гарантії, діяльність, що здійснюється інвестиційною компанією від свого імені та/або від імені емітента чи особи, яка розміщує цінні папери, за винагороду відповідно до умов договору про андеррайтинг;

- діяльність з розміщення без надання гарантії, діяльність, яку здійснюють інвестиційні компанії від імені емітентів або осіб, що пропонують цінні папери, відповідно до положень договору про розміщення, за яким інвестиційна компанія, діючи від імені емітента або оферента, зобов'язується на умовах та в строки, визначені проспектом цінних паперів організувати розміщення заздалегідь обумовленого обсягу цінних паперів емітента або оферента.

Професійна діяльність з організації торгівлі фінансовими інструментами включає такі види діяльності:

- діяльність з організації торгівлі цінними паперами на регульованому

фондовому ринку;

- діяльність з організації укладення деривативних контрактів на регульованому ринку деривативних контрактів;

- діяльність з організації торгівлі інструментами грошового ринку на регульованому грошовому ринку;

- діяльність з організації торгівлі цінними паперами на фондовому БТМ (багатосторонній торговельний майданчик є багатосторонньою системою, що управляється оператором багатостороннього торговельного майданчика і у встановленому НКЦПФР порядку та згідно з визначеними таким оператором БТМ недискреційними правилами забезпечує взаємодію третіх сторін щодо купівлі-продажу фінансових інструментів (укладання деривативних контрактів), результатом чого є договори (контракти));

- діяльність з організації укладення деривативних контрактів на БТМ деривативних контрактів;

- діяльність з організації торгівлі облігаціями на ОТМ облігацій (ОТМ - організований торговельний майданчик, що є багатосторонньою система, яка не є регульованим ринком або БТМ, управляється оператором ОТМ та відповідно до дискреційних правил такого оператора ОТМ забезпечує взаємодію третіх сторін щодо купівлі-продажу фінансових інструментів (укладання деривативних контрактів), результатом чого є відповідні договори (контракти)); діяльність з організації укладення деривативних контрактів на ОТМ деривативних контрактів [263].

Наступний вид професійної діяльності, що провадиться на фондовому ринку – клірингова діяльність, яка спрямована на встановлення взаємних зобов'язань (збір, звірка, коригування інформації щодо операцій з цінними паперами та підготовка бухгалтерських документів за такими операціями) та їх залік шляхом поставки та проведення розрахунків за цінними паперами. Згідно Закону України «Про ринки капіталу та неорганізовані товарні ринки», клірингова діяльність поділяється на такі види:

- клірингову діяльність з визначення зобов'язань, тобто діяльність щодо здійснення клірингу, а також здійснення розрахунків у системі клірингового обліку та/або організація проведення розрахунків, у тому числі шляхом підготовки документів (інформації) для проведення розрахунків та їх направлення відповідним установам, що проводять розрахунки;

- клірингову діяльність центрального контрагента, тобто діяльність клірингової установи зі здійснення клірингу, здійснення розрахунків у системі клірингового обліку та/або організації проведення розрахунків, у тому числі шляхом підготовки документів (інформації) для проведення розрахунків та їх направлення відповідним установам, що проводять розрахунки, а також набуття взаємних прав та обов'язків сторін під час або після укладання (вчинення): деривативних контрактів; правочинів щодо фінансових інструментів; правочинів щодо інших, активів, допущених до торгів на організованих ринках [263].

Депозитарна діяльність - діяльність професійних учасників депозитарної системи України та НБУ з надання послуг із зберігання та обліку цінних паперів, обліку та обслуговування набуття, припинення і переходу прав на цінні папери, прав на цінні папери та обмежень прав на цінні папери на рахунках у цінних паперах депозитарних установ, емітентів, депозитаріїв-кореспондентів, осіб, що провадять клірингову діяльність, депонентів, номінальних утримувачів, а також надання інших послуг [266].

Виділяють такі види депозитарної діяльності: депозитарної діяльності депозитарної установи; діяльності із зберігання активів інститутів спільного інвестування; діяльності із зберігання активів пенсійних фондів.

Діяльність з управління активами інституційних інвесторів є професійною діяльністю, що провадиться учасником фондового ринку - компанією з управління активами - від свого імені або на підставі відповідного договору з інституційним інвестором за винагороду, або учасником фондового ринку - іншою фінансовою установою - на підставі договору з емітентом іпотечних облігацій. Така професійна діяльність може бути двох видів: діяльність з управління активами; діяльність з управління іпотечним покриттям.

Діяльність з адміністрування недержавних пенсійних фондів є професійною діяльністю учасника фондового ринку, а саме компанії з управління активами недержавного пенсійного фонду, яка здійснює діяльність за винагороду від свого імені та на підставі відповідного договору з недержавним пенсійним фондом.

Таким чином, можна відмітити, що професійна діяльність на фондовому ринку є багатовидовою. Варто відмітити, що за даними НКЦПФР, станом на 01.01.2023 р. загальна кількість професійних учасників ринків капіталу, які мали чинні ліцензії на провадження професійної діяльності на фондовому ринку - діяльність з торгівлі фінансовими інструментами, становила

174 юридичні особи, з яких мали:

170 - ліцензій на провадження брокерської діяльності;

170 - ліцензій на провадження субброкерської діяльності;

132 - ліцензії на провадження дилерська діяльність;

34 - ліцензій на провадження діяльності з розміщення без надання гарантії;

16 - ліцензій на провадження діяльності з управління портфелем фінансових інструментів;

1 - ліцензія на провадження діяльності з управління іпотечним покриттям;

1 – ліцензія на провадження такого виду професійної діяльності, як інвестиційне консультування;

0 – ліцензій на провадження такого виду професійної діяльності, як андеррайтинг та/або діяльності з розміщення з наданням гарантії [265].

Станом на 31.12.2022 року ліцензії на провадження професійної діяльності:

- пов'язаної з організацією торгівлі фінансовими інструментами, в рамках якої передбачені такі види діяльності, як: діяльність з організації торгівлі цінними паперами на регульованому фондовому ринку; діяльність з організації укладення деривативів на регульованому ринку деривативів, діяльність з організації торгівлі цінними паперами на фондовому БТМ; діяльність з організації укладення деривативних контрактів на БТМ, мали 4 оператори

організованих ринків капіталу, а саме: ПАТ «Фондова біржа «Перспектива»; АТ «Фондова біржа «ПФТС»; ПрАТ «Українська міжбанківська валютна біржа»; АТ «Українська біржа»;

- депозитарної діяльності мали 160 юридичних осіб;
- клірингової діяльності з визначення зобов'язань мали 8 юридичних осіб;
- з управління активами інституційних інвесторів (діяльність з управління активами) мав 301 професійний учасник;
- з управління майном для фінансування об'єктів будівництва та/або здійснення операцій з нерухомістю мали 37 управителів;
- з адміністрування недержавних пенсійних фондів здійснювало 20 адміністраторів недержавних пенсійних фондів.

За 2019-2022 рр. загальна кількість професійних учасників ринків капіталу, які мали чинні ліцензії на провадження професійної діяльності на фондовому ринку з року в рік зменшувалась (у 2019 р. вона зменшилась на 36 професійних учасників; у 2020 р – на 10; у 2021 р. – на 37, а у 2022 р. ще на 28 учасників). Відмітимо, що майже за всіма видами професійної діяльності на фондовому ринку спостерігається зменшення кількості професійних учасників, які мають ліцензії на їх провадження. Виключенням є такий вид професійної діяльності, як клірингова діяльність визначення зобов'язань, кількість ліцензійованих професійних учасників ринку за якою в останні два роки зростала (у 2021 році їх кількість зросла на 6 професійних учасників, а у 2022 році зростання було ще на 1 учасника). Найбільша кількість ліцензій відзначається за таким видом професійної діяльності, як діяльність з управління активами інституційних інвесторів (діяльність з управління активами).

Таким чином, дослідження видів професійної діяльності на фондовому ринку та аналіз їх кількісного представлення дозволили відмітити спадну динаміку кількості професійних учасників фондового ринку, яка першочергово була зумовлена посиленням стандартів ліцензування та регулювання різних видів професійної діяльності.